

PRILOG POZNAVANJU TROJAGODNIH SLJEPOOČNIČARKI U SJEVERNOJ HRVATSKOJ

UDK 930.26 (497.5) "65"

Primljeno/received: 2003. 06. 30.

Prihvaćeno/accepted: 2003. 09. 15.

Krešimir Filipec
HR 10000 Zagreb
Arheološki zavod Filozofskog fakulteta
I. Lučića 3
kresimir.filipec@ffzg.hr

Trojagodne sljepoočničarke sve su uobičajeniji nalaz u sjevernoj Hrvatskoj. Na tome području nadeno je nekoliko osnovnih tipova, unatoč tome što se one između sebe toliko ponekad razlikuju da gotovo svaki par čini jedan tip. Na srednjovjekovnom groblju u Đakovu - Župna crkva trojagodne sljepoočničarke nadene su unutar prve dvije faze pokopavanja. One se nalaze kao jedini nalaz u grobu ili zajedno sa S-karičicama i drugim predmetima. One se na tome groblju pojavljuju kroz cijelo 12. i na početku 13. st. U Loboru - Majka Božja Gorska trojagodne sljepoočničarke nadene su uz temelje crkve, koja je vrlo vjerojatno podignuta u 13. st.

Ključne riječi: trojagodne sljepoočničarke, srednji vijek, sjeverna Hrvatska, Đakovo, Lopor

Danas je postalo nekako uobičajeno da se završetak bjelobrdske kulture pomiče sve do kraja 12. stoljeća. Pojedini predmeti koji pripadaju toj kulturi zadržavaju se sve do četrdesetih godina 13. st., tj. otprilike do mongolske provala 1241./2. Od kraja 12. st. malo pomalo mijenja se moda odijevanja u Panoniji, uobičajenu nošnju i nakit zamjenjuju novi. Do kraja 13. st. na cijelom tom području proširit će se univerzalna kasnosrednjovjekovna kultura, koja će donijeti novitete kakvi su već posve uobičajeni u zapadnoj i srednjoj Europi. U isto vrijeme, tj. od sredine 12. st. groblja na redove u većini slučajeva zamjenjuju groblja oko crkvi. Smještanje groblja oko crkvi započelo je u zapadnom dijelu Panonije već u 9. st., kako to pokazuje primjer groblja oko crkve u Loboru - Majka Božja Gorska. Kako izgledaju groblja uz crkvu u 12. i 13. st. pokazao je, između ostalih, na primjeru groblja oko crkve u Dunaújvárosu István Bóna (Bóna 1978: 99-157). Glavna karakteristika tog vremena, groblja u Dunaújvárosu, ali i drugih istovremenih grobalja oko crkvi diljem Ugarske, je mali broj nalaza u grobovima u usporedbi s ranijim grobljima na redove (Bóna 1978: 140). U grobovima

se najčešće nalaze, između ostalog, uz religiozne predmete, ogrlice, igle, velike, srednje i male od tanke žice načinjene S-karičice, te novci 12. i 13. st. Ostave datirane novcima skrivene pred Mongolima iz Etyeka, Nyáregyháze, Akaszta, Karcaga, Esztergom-Kőlába govore nam o dugoj upotrebi S-karičica (Bóna 1978: 135-138). Ono što izdvaja groblje u Đakovu od drugih istovremenih grobalja sjeverno od rijeke Drave, jest pojava većeg broja nakita izrađenog u tehnici filigrana i granulacije ili u lijevanim varijantama. Tu prije svega treba spomenuti trojagodne sljepoočničarke, sljepoočničarke s jednim ili tri koljenca (Filipec 1996: 189-197; Filipec: 1998). U Panonskoj nizini takav nakit je sasvim rijedak. Te i slične tipove nakita popisali su izvan središnjeg područja srednjovjekovne hrvatske države Zdenko Vinski, Slavenka Ercegović i Dušan Jelovina (Vinski 1949: 22-37; Ercegović 1960: 243-254; Jelovina 1963: 101-118). Slične sljepoočničarke i naušnice nalaze se i na području današnje Bosne i sjeverne Srbije, ali i drugdje na širokom području naseljenom Slavenima od Rusije, preko Poljske i Moravske sve do primorske Hrvatske. Na hrvatskom području različito ih datiraju od 9. st. pa sve do

kasnog srednjeg vijeka.¹ Slični tipovi nakita postojali su i među Slavenima i Avarima od 7. st., ali i prije toga vremena (Kiss 1983: 100-111). Kao da, «svako malo» u pojedinim vremenskim razdobljima one ponovno ulaze u modu.

Na području sjeverne Hrvatske postoji nekoliko osnovnih tipova trojagodnih sljepoočničarki.² One se između sebe ponekad toliko razlikuju da gotovo svaki par čini jedan tip. Do pedesetih godina one su bile gotovo nepoznate u sjevernoj Hrvatskoj. Istražujući groblje u Bošnjacima kod Županje, Slavenka Ercegović je pokazala da se na tom "tradicijalno" bjelobrdskom području nalaze i neke stvari koje su tu do tada bile strane (Ercegović 1961: 225-239). Tu su nađene trojagodne sljepoočničarke, naroskane sljepoočničarke i sljepoočničarke s tri koljenca itd. (Vinski 1949; Ercegović 1961: 225-239; Čečuk - Dorn 1967: 395-443). Trojagodne sljepoočničarke još ranije nađene su u Kloštru Podravskom. Njih je objavio još davne 1903/4. Josip Brunšmid (Brunšmid 1903/4: 76-83, sl. 33, 8). Istom prigodom Brunšmid objavljuje i zlatnu trojagodnu sljepoočničarku iz Novih Banovaca za koju smatra da nije mlađa od 12.-13. st. (Brunšmid 1903/4: 81, bilješka 1, sl. 34). U Baranji, dakle sjeverno od rijeke Drave, nađene su na groblju Ellend I. Nagyödör-Dúllú (Dombay 1960: 145, T. XIX, 37). Na srednjovjekovnom groblju u Stenjevcu ustanovljena su dva sloja pokopavanja (Simoni 1996, 73-75). U jednom grobu nađeno je ukupno deset trojagodnih sljepoočničarki i dva zrna od ametista (Simoni 1994, 158 (427)). Simoni ih datira u 12. st. (Simoni 1994, 158 (427)). One su otkrivene u više grobova i na groblju u Đakovu - Župna crkva. Najčešće se nalaze sljepoočničarke s tri jednake jagode (Kijevski tip), dok je tip kod kojeg je srednja jagoda većih dimenzija (tokajski tip) nađen samo u Erdutu (Karaman 1940: sl. 22). Devedesetih godina otkriven je filigranski nakit u grobu prigodom istraživanja u crkvi sv. Petra u Zdencima na ulazu u Požešku kotlinu, koji autor preliminarno datira u 13. st. (Lozok 1994: 96-98). U Đakovu su nađene sljepoočničarke s tri koljenca koje umjesto jagode u

Sl. 1 Fragmentarno sačuvana trojagodna sljepoočničarka, grob 50 - Đakovo, Župna crkva. Snimio: A. Šmalcelj

Fig. 1 Fragments of a three-bead hair-loop, grave 50 - Đakovo, the Parish Church. Photo by A. Šmalcelj.

donjem dijelu imaju dva niza granula. Zanimljiv je grob 475 iz Đakova gdje je u istom grobu nađena i karičica na koju su navučena dva zrna od pečene zemlje i sljepoočničarka s tri koljenca (Filipec 1997: 241, sl. 2) (sl. 6). Ta zrna na neki način zamjenjuju jagode. Napoljetku su i u Loboru kod crkve Majke Božje Gorske otkrivene sljepoočničarke posve nalik onima iz Stenjevcu (Filipec 1996: 189-197; Filipec 2002: 119-129).³

Na srednjovjekovnom groblju u Đakovu - Župna crkva filigranski nakit pojavljuje se u okvirima prve dvije faze pokopavanja (Filipec 1998).⁴ U okviru srednjovjekovnog groblja u Đakovu trojagodne sljepoočničarke nalaze se kao jednini nalaz u grobu ili zajedno sa S-karičicama i drugim nalazima:

¹ Na području između Zrnanje i Cetine Ljubo Karaman ih je datirao od 9.-11. st., ali je pretpostavio da se nose sve do kasnog srednjeg vijeka (Karaman 1940; Karaman 1956: 129-131). Stjepan Gunjača je prigodom obrade groblja u Brnazima kod Sinja zaključio da su se one nosile u 13. i 14. st. (Gunjača 1955: 130). Slavenka Ercegović datira ih također u 13. ili 14. st. s tim da smatra da su one izvan područja negdašnje Jugoslavije poznate još u 10. st. (Ercegović 1972: 46). Iste naušnice Nikola Jakšić uvrštava u bogati opus zlatara iz dalmatinskih gradova, smatrajući da ih treba datirati najranije od 13. st. (Jakšić 1983: 68-73).

² Na svim panonskim grobljima trojagodne naušnice nose se kao sljepoočničarke, stoga ih je pravilnije zvati trojagodne sljepoočničarke nego trojagodne naušnice. Usporedi i Simoni 1995: 158-159.

³ Kad je već bio zgotovljen ovaj tekst prigodom arheoloških iskopavanja u Loboru M. B. G. 2003. nađene su ponovno slične trojagodne sljepoočničarke u grobu zajedno sa S-karičicama.

⁴ Osim trojagodnih sljepoočničarki nađen je i drugi filigranski nakit i njihove kopije. U grobu 230 nađena je karičica na koju je navučena jedna jagoda. U još nekoliko grobova nađeno su naroskane sljepoočničarke (grob 79, 191), sljepoočničarke s tri koljenca (grob 34) i s jednim koljencem (grob 107).

Sl. 2 Par trojagodnih sljepoočničarki, grob 146 - Đakovo, Župna crkva. Snimio: A. Šmalcelj
 Fig. 2 A pair of the three-bead hair-loops, grave 146 - Đakovo, the Parish Church. Photo by A. Šmalcelj.

Sl. 3 Fragmentarno sačuvana trojagodna sljepoočničarka, grob 136 - Đakovo, Župna crkva. Snimio: A. Šmalcelj
 Fig. 3 Fragments of a three-bead hair-loop, grave 136 - Đakovo, the Parish Church. Photo by A. Šmalcelj.

- a) grob 50 (sl. 1) - I. faza (grobља na redove (Filipec 1996: 192; Filipec 1998).⁵
- b) grob 146 (sl. 2) - I. faza (grobље na redove) ili II. faza (grobље uz crkvu) (Filipec 1996: 192, sl. 4).⁶
- c) grobovi 136 (sl. 3) i 187 (sl. 4) - II. faze (grobље uz crkvu) (Filipec 2002: 141-142).⁷

Analizom srednjovjekovnog groblja u Đakovu utvrđeno je da se s groblja na redove prešlo na pokopavanje oko crkve oko druge polovice 12. st. Tada je negdje uz jugozapadni rub groblja bila izgrađena crkva (Filipec 1998: 191-201). Grob 50 nalazi se na samome krajnjem sjevernom rubu groblja na redove i pripada jednom od zadnjih ukopa I. faze (Filipec 1998: 193-196). Oko groba nalazili su se grobovi u kojima su isključivo nalažene S-karičice. U grobu 50 sljepoočničarke su bile raspoređene uokolo cijele glave, vjerojatno su bile obješene na vrpci. Kako je sljepoočničarka samo djelomično sačuvana nije jasno je li sačuvani ostatak filigranskog ukrasa bio apliciran na podlogu ili izrađen u tehnici "a jour" (sl. 1). Za prvo se najbliža analogija može naći u Ellend I.-Nagyödör-Dúlú, baranjskom groblju 11. st. (Dombay 1960: 145, sl.1, XIX, 37; Kiss 1983: 58, sl. 26) u Bošnjacima (Vinski 1949: T. VII, 50; Ercegović 1961:

T. VI, 4, 5; T. VIII, 1), ali i na samome groblju u Đakovu. Možda bi se one mogle povezati s velikim sljepoočničarkama nađenim u grobu 187. Groblje u Ellend I. Nagyödör-Dúlú traje kroz čitavo 11. st. Zadnji nađeni novac pripada kralju Ladislavu (1077.-1095.) (Kiss 1983: 58-59, sl. 26). Ne puno poslije toga vremena može se datirati i tamošnja trojagodna sljepoočničarka (Kiss 1983: 58-59, sl. 26). Trojagodna sljepoočničarka iz Đakova u grob je mogla doći najkasnije do sredine 12. st.

U grobu 146 nađena je jedna čitava i jedna djelomično sačuvana sljepoočničarka s tri jednake jagode (sl. 2). Jagode su sastavljene od dvije šuplje glatke i neukrašene polutke. Na veću karičicu (S-karičicu) navučene su jagode. To je domaći rad prema uzoru na pravu, filigranom i granulacijom ukrašenu, trojagodnu sljepoočničarka. Kao uzor mogla je poslužiti trojagodna sljepoočničarka, koja je sličila onoj nađenoj u grobu 50 ili grobu 163 groblja u Ellend I.- Nagyödör-Dúlú. Kao uzor mogla poslužiti i trojagodna sljepoočničarka iz groba 187. One se mogu datirati jedino ako se

⁵ Grob 50 - dijete, infans II; Nalazi: s desne strane glave sačuvana je samo djelomično tordirana filigranska žica jedne jagode koja je izrađena od filigranske žice (bronca; dim.: vis. 1, 90 cm; šir. 2, 50 cm). S lijeve strane glave nađeno je pet S-karičica, obična karičica, prsten i ogrlica, koja je bila sastavljena od niza raznobojnih cilindričnih, valjkastih, kuglastih, narebrenih perli, sekundarno upotrijebljenih probušenih rubova rimskih staklenih posudica i drugih predmeta (Filipec 1996: 192).

⁶ Grob 146 - Žena, adultus-maturus; Nalazi: Na desnoj strani glave nađene su uz fragmentarno sačuvanu trojagodnu sljepoočničarku čiji kraj završava poput slova S (bronca; dim.: vis. 3, 5 cm; šir. 2, 9 cm), tri obične karičice i dvije S-karičice načinjene od žice četvrtastog presjeka. Na lijevoj strani glave nađene su, uz trojagodnu sljepoočničarku (bronca; dim.: vis. 3, 5 cm; šir. 2, 9 cm), četiri S-karičica, jedna željezna karičica i trag još barem jedne željezne karičice (Filipec 1996: 192).

⁷ Grob 136 - Uz lijevu stranu glave nađena je djelomično sačuvana trojagodna sljepoočničarka (srebro; dim.: vis. 3, 0 cm; šir. 3, 30 cm).

Grob 187 - Žena (?), juvenus-adultus; S obje strane glave u visini uha nađena je po jedna trojagodna ažurirana naušnica: 1) (srebro; dim.: vis. 3, 80 cm; šir. 3, 7 cm); 2) (srebro; dim.: vis. 3, 3 cm; šir. 3, 4 cm) (Filipec 2002: 141).

promatra kontekst u kojem su nađene, a njezin kontekst su grobovi I. i II. faze pokopavanja u kojima su najčešći nalaz S-karičice. Prema svome kontekstu ona je mogla nastati u isto vrijeme kad i ona iz groba 50 ili nedugo poslije nje. Analogije, zbog njene jednostavne izrade, mogu se naći na više lokaliteta u Hrvatskoj i Bosni.⁸ Slične su nađene i na području između Dunava i Tise (Horváth 1989: 92).⁹ No kako je već rečeno, njena jednostavna izrada ne znači i njeno kasnije ili ranije postanje. Ona se mora gledati kao tip koji je rađen po nekom uzoru, kao recimo lijevana naroskana sljepoočničarka prema filigranskom uzoru.

Trojagodne sljepoočničarke iz groba 187 imaju direktne analogije u Bošnjacima (Čečuk - Dorn 1967: sl. 1, 2) (sl. 4). Gore spomenuta sljepoočničarka iz sv. Petra u Zdencima ima identičnu jagodu (Lozok 1994: sl. 2). Slične su nađene u Mirijevu i Skradinu - Smerdeljima (Bajalović-Birtašević 1960: 21-22, T. XIV, 1; Jelovina 1976: LXXXII, 2). U grobu 136 sljepoočničarka je bila jedini nalaz. Kako je nađena desetak centimetara daleko od glave mogla je biti upletena u kosu (sl. 3). Grob 187 nalazi se nedaleko od grobova u kojima su nađene sljepoočničarke s tri koljenca i naroskane sljepoočničarke: grob 4 (1 kom.), grob 34 (1 kom.), grob 82 (par) (grob 79 (par) i 191 (par)). Svi ti grobovi pripadaju istom horizontu pokopavanja. Sljepoočničarka s jednim ili tri koljenca, naroskane i trojagodne sljepoočničarke nose se sve u isto vrijeme. Ti grobovi nalaze se u vremenu kad je đakovačko groblje postalo groblje cijele župe. Oni preslojavaju najstarije grobove u kojima je nađeno po nekoliko S-karičica. Važno je napomenuti da su u vrijeme kad se one nose još uvijek u upotrebi nalaze i S-karičice. Grobovi s filigranskim nakitom otprilike markiraju veličinu groblja oko crkve u Đakovu na početku 13. st. Prema svemu možemo zaključiti da su one u Đakovu relativno dugo u upotrebi. Od kraja I. faze i pokopavanja na groblju na redove, pa sve do kraja II. faze.¹⁰ Ono što je Slavenka Ercegović rekla još davne 1961. objavljujući groblje u Bošnjacima, potvrdila su istraživanja oko župne crkve u Đakovu (Ercegović 1961: 235).

Sl. 4 Par trojagodnih sljepoočničarki, grob 187 - Đakovo, Župna crkva. Snimio: A. Šmalcelj

Fig. 4 A pair of the three-bead hair-loops, grave 187 - Đakovo, the Parish Church. Photo by A. Šmalcelj.

U Loboru, uz sjevernu stranu broda crkve Majke Božje Gorske nađene su 2002. tri trojagodne sljepoočničarke u grobu 108 (sl. 5).¹¹ One su nađene uz sam temelj postojeće gotičke crkve. Grob u kojem su nađene bio je djelomično uništen kasnijim pokopima. No, ipak se mogao otprilike rekonstruirati položaj gdje su one prvotno stajale. Dvije sljepoočničarke nađene su *in situ* i vrlo vjerojatno su bile obješene s desne strane glave. Njihov položaj otprilike odgovara položaju sljepoočničarki iz Stenjeveca. Treća sljepoočničarka nađena je s druge strane glave. Nije nađena na svome mjestu već je malo pomaknuta prigodom kasnijih pokopa. Sve su iste, svima kraj završava poput slova S. Karičica je u gornjem dijelu okrugla, a u donjem dijelu četvrtasta presjeka. Na karičicu su pričvršćene dvije manje bikonične jagode i jedna veća u donjem dijelu. Jagode su načinjene od tordirane bakrene žice.¹² Po svome radu one najviše slične stenjevečkim sljepoočničarkama unatoč tome što su jednostavnije i izrađene od jeftinijeg materijala. Njih je mogao načiniti i neki putujući obrtnik. U Stenjevcu

⁸ Najbliže analogije mogu se naći u Crikvenici kod Doboja (Čremošnik 1951: 249, T. II, 16). Sličnih ima na brdu Spasu kod Knina (Jelovina 1989: T. XII, 3, 4), Cimu kod Mostara (Anđelić 1976: 221, XIV, 9), Milima (Arnautovićima) kod Visokog (Anđelić 1980: sl. na str. 213) itd. Sljepoočničarke iz Klisa-Ališića kod Sanskog mosta datira Irma Čremošnik datira prema onima u Slakovcima u 13. do 14. st. (Čremošnik 1951: 257).

⁹ András P. Horváth smatra da se one nađene u Keckemétskom okrugu u Öttömösu, Karcagu itd., moraju povezati s Kumanima i datirati u 13. i 14. st. (Horváth 1989: 89-107).

¹⁰ U katalogu izložbe: «Kolomanov put» samovoljno je izmijenjena moja datacija u tekstu ispod kojeg sam potpisan. Grob 187 netko je datirao u 11. stoljeće, jer je valjda tako odgovaralo autorima izložbe. Ta datacija nikako ne odgovara stanju stvari (Filipec 2002A: 141).

¹¹ Trojagodna sljepoočničarka 1) bakar; dim.: vis. 6, 4 cm; šir. 3, 6 cm; 2) bakar; dim.: vis. 6, 2 cm; šir. 3, 5 cm; 3) dim.: vis. 6, 2 cm; šir. 4, 1 cm.

¹² Opisi trojagodnih sljepoočničarki iz Stenjeveca u potpunosti odgovaraju loborskim (Simoni 2002: 144-145).

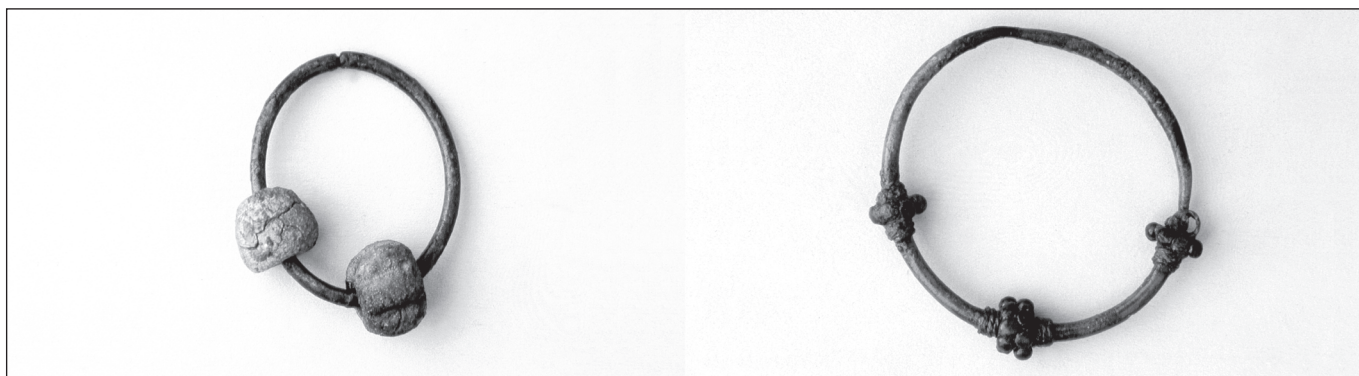

Sl. 5 Trojagodne sljepoočničarke, grob 108 - Lobor, Majka Božja Gorska. Snimio: M. Burić
Fig. 5 Three-bead hair-loops, grave 108 - Lobor, mMajka Božja Gorska. Photo by M. Burić.

u grobu 96 nađeno je sedam istih i tri nešto drugačije trojagodne sljepoočnicarke (Simoni 1994: 158-159; Simoni 2002: 144-145). Sve imaju S-petlju. Katica Simoni ih datira na početak 12. st. (Simoni 1994: 158). Sjeverno od rijeke Drave nađene su u ostavi skrivenoj pred Mongolima u Nyáregyháza-Pusztapótharaszt (Parádi 1975: 158, sl. 2, 3). Prema novcima nađenim u toj ostavi koji datiraju iz vremena prije mongolske provale, postavlja se i gornja granica njihova nošenja. Identične su nađene u Nitrianskoj Blatnici, Ruttkay ih datira u 10. i 11. st. (Ruttkay 1979: 96, sl. 16). One u svojoj osnovi odgovaraju bizantskom tipu trojagodnih naušnica, tzv. tokajskom tipu. Možda su te trojagodne sljepoočnicarke i napravljene prema uzoru na luksuzne bizantske naušnice od domaćih obrtnika. Slične se nalaze na moravskom području nakon propasti velikomoravske države. One se obično datiraju u 10. i 11. st. (Ruttkay 1996: Abb. 5). No, između njih je nekoliko stoljeća razlike i teško

da se mogu povezati. Stoga mi se čini da uzore za sljepoočnicarke iz Stenjeveca, Lobora i Nyáregyháza-Pusztapótharaszta trebamo tražiti na području Bizanta u kasnijem vremenu.

Stenjevečke i loborske sljepoočnicarke nose se još uvijek arhaično poput S-karičice. Kada su one nošene govori nam i grob 108 iz Lobora i njegov položaj u odnosu na gotičku crkvu. Tik uz gotičku crkvu nalaženi su gotovo isključivo kasnosrednjovjekovni i novovjekovni grobovi. Naime, uz današnju gotičku crkvu nađeni su temelji dviju starijih građevina. To su temelji dviju crkvi koje su starije od današnje (Filipec 2002: 119-129). Uz to i današnja gotička crkva kao da ima jednu stariju ranogotičku prethodnicu. Grobovi 10.-11. st. nisu se nalazili iznad ni unutar tih starijih građevina. U jednom grobu, koji je otkriven na zidu druge građevine, nađene su brončane obične karičice rastavljenih krajeva, koje su bile obješene na vrpцу ili

Sl. 6 Nalazi iz groba 475 - Đakovo, Župna crkva. Snimio: A. Šmalcelj
Fig. 6 Finds from the grave 475 - Đakovo, the Parish Church. Photo by A. Šmalcelj.

upletene u kosu, poput S-karičica. Grobovi koji datiraju prije 12. st. otkriveni su ispred pročelja i podalje od crkve, izvan kasnije podignute grobljanske ograde koja se nalazi ispod današnje cinkture. Kako istraživanja još nisu dovršena teško je reći kad je srušena druga građevina i podignuta crkva na sadašnjem mjestu. To se teoretski moglo dogoditi u vrijeme mongolske provala. Prema tome se s pokopavanjima na tome mjestu, gdje je nađen grob 108, moglo započeti tek oko ili poslije sredine 13. st. Prema svemu trojagodne sljepoočnicarke ovoga tipa datiraju se na našem području u drugu polovicu 12., a najkasnije do kraja 13. st.

Na području sjeverne Hrvatske (južne Panonije) nalazi se nekoliko osnovnih tipova trojagodnih naušnica (sljepoočnicarki). One se između sebe ponekad toliko razlikuju da gotovo svaki par čini jedan tip. Najčešće se nalaze sljepoočnicarke s tri jednake jagode (kijevski tip). Kod prvog tipa jagode su načinjene od dvije polutke koje mogu biti ukrašene filigranskom žicom i granulacijama. Jagode mogu biti i ažurirane. Kod drugog tipa jagode su ispletene od tordirane filigranske žice. Najmlađi tip predstavljaju sljepoočnicarke iz Slakovaca. Analogije se svima njima mogu naći na području Ugarske, i na nalazištima u današnjoj sjevernoj Srbiji, Bosni, kao i na središnjem području srednjovjekovne hrvatske države. Nalazi iz groblja u Đakovu jasno nam pokazuju da se trojagodne sljepoočnicarke nalaze s jedne strane u najkasnijim grobovima groblja na redove zajedno s nalazima koji su tipični za bjelobrdsku kulturu, a onda i u zajedništvu s drugim «filigranskim» nakitom. Prije svega tu se radi o sljepoočnicarkama s tri koljenca i naroskanim sljepoočnicarkama. Sve se one mogu okvirno datirati u 12. i 13. st. Dijelom se tu radi o sljepoočnicarkama koje pokazuju obilježja bizantskog zlatarstva i bile su na to području importirane s područja Bizanta ili primorskih gradova koji stoje pod utjecajem bizantskog zlatarstva. No, u većini slučajeva radi se o imitaciji načinjenim u domaćim radionicama. Najčešće se lijevanjem imitira filigran ili se od jednostavnog materijala bakra i olova izrađuju druge imitacije. U zapadnom dijelu zemlje u isto

vrijeme nalaze se trojagodne sljepoočnicarke s jagodama koje su načinjene od tordirane žice. Slične se nalaze u Slovačkoj i Mađarskoj. One podsjećaju na sljepoočnicarke koje nastaju na velikomoravskoj tradiciji. No, između njih je nekoliko stoljeća razlike. Stoga mi se čini da uzore za sljepoočnicarke iz Stenjeveca, Lobora i Nyáregyháza-Pusztapótharaszta trebamo tražiti na području Bizanta u nešto kasnijem vremenu.

U cijelom 12. st., posebno opet u njegovom drugom dijelu na ovim prostorima nalaze se iste stvari kao i na jugu. U prvom redu tu se radi o trojagodnim sljepoočnicarkama, naroskanim sljepoočnicarkama i sljepoočnicarkama s tri koljenca. To je vrijeme kad je središte hrvatske države pomaknuto na sjever i ono što je prije bila periferija, sada se nalazi bliže središta. Kolonizacija slabo naseljenih dijelova južne Panonije vrši se i s juga, o čemu možda svjedoči i ovaj filigranski nakit. U isto vrijeme Bizantsko Carstvo je ponovno na svome vrhuncu. U to vrijeme pojavljuje se veća količina filigranskog nakita u Panoniji, u Bosni, sjevernoj Srbiji i općenito na onom području na kojem se ukrštavaju utjecaji Ugarske i Bizanta. Filigranski nakit je posljedica kratkotrajnog zamaha trgovine i radionica s područja Bizantskog carstva. Taj nakit pojavljuju se samo u to kratko doba prosperiteta Bizantskog carstva. On će se u grobovima nalaziti još u jednoj generaciji nakon propasti Carstva. No, njegove lijevane kopije i domaće imitacije nalazit će se i kasnije do sredine, pa i konca 13. st. Filigranski nakit, kakav je nađen u Đakovu i Loboru govori o novim impulsima s juga iz Primorja i s područja Bizanta. U južnoj Panoniji, tj. u područje, koje će se od tog vremena početi nazivati Slavonijom, dolaze stalno novi ljudi koji nose još uvijek staru nošnju. U isto vrijeme i starosjedilačko stanovništvo dugo zadržava staru nošnju. Možda je posljedica svega toga što su kod nas relativno rijetki gotički ukrasni vijenci, a i poslije 12. i 13. st. nose se i dalje trojagodne sljepoočnicarke. To nam pokazuju slučajni nalazi iz Klisa-Ališići kod Sanskog mosta i sljepoočnicarke iz ostave u Slakovcima (Čremošnik 1951: 256-257; Brunšmid 1903/4: 90-97).

POPIS KRATICA

ARegia	- Alba Regia (Stolni Biograd)	Opusc.archaeol.	- Opuscvla archaeologica (Zagreb)
ArRadRas	- Arheološki radovi i rasprave (Zagreb)	PPUD	- Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji (Split)
FolArch	- Folia Archaeologica (Budimpešta)	SHP	- Starohrvatska prosvjeta (Zagreb-Split)
GZMS	- Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu (Sarajevo)	VAMZ	- Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu (Zagreb)
IzdHAD	- Izdanja Hrvatskog Arheološkog Društva (Zagreb)	VGMBp	- Vijesti Godišnjaka Muzeja Brodskog posavlja, (Slavonski brod)
JPMÉ	- A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (Pečuh)	VHAD	- Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva (Zagreb)
Obavijesti	- Obavijesti Hrvatskog Arheološkog Društva (Zagreb)		

POPIS LITERATURE

- Andelić 1976 T. Andelić: Kasnoantička bazilika u Cimu kod Mostara. GZMS n. s. XXIX, Sarajevo 1976, 179-244.
- Andelić 1980 P. Andelić: Krunidbena i grobna crkva bosanskih vladara u Milima (Arnautovićima) kod Visokog. GZMS n. s. XXXIV/1979, Sarajevo 1980, 183-247.
- Bóna 1978 I. Bóna: Arpadenzeitliche Kirche und Kirchhof im südlichen Stadtgebiet von Dunaújváros. ARegia XVI, Stolni Biograd 1978, 99-158.
- Bajalović-Birtašević 1960 G. Bajalović-Birtašević: *Srednjevekovna nekropola u Mirijevu*. Beograd 1960.
- Brunšmid 1903/4 J. Brunšmid: Hrvatske sredovječne starine. VHAD n. s. VII (1903-1904), Zagreb 1904, 30-97.
- Čečuk - Dorn 1967 B. Čečuk - A. Dorn, Starohrvatska nekropola u Daraž-Bošnjacima kod Županje. ArRadRas IV-V, Zagreb 1967, 395-443.
- Čremošnik 1951 I. Čremošnik: Nalazi nakita u srednjovjekovnoj zbirci Zemaljskog muzeja u GZMS VI. Sarajevo 1951, 241-270.
- Dombay 1960 J. Dombay: Árpád-kori temetők Baranyabán I. JPMÉ, Pečuh 1960, 135-158.
- Ercegović 1960 S. Ercegović: Istraživanje u Gackom polju i rasprostranjenost starohrvatskih naušnica izvan Dalmatinske Hrvatske. SHP III. sv. 7, Split 1960, 243-254.
- Ercegović 1961 S. Ercegović: Istraživanje srednjovjekovne nekropole u Bošnjacima. VAMZ III. ser. 3, Zagreb 1961, 225-239.
- Ercegović-Pavlović 1972 S. Ercegović-Pavlović: Prilog proučavanju naušnica u Srbiji od 9. do 13. stoljeća. Starinar n. s. XXI, Beograd 1972.
- Filipec 1996 K. Filipec: Istraživanje srednjovjekovnog groblja u Đakovu 1995. i 1996. godine. Opusc.Archaeol. 20, Zagreb 1996, 189-197.
- Filipec 1997 K. Filipec: Đakovo-Župna crkva, treća godina zaštitnih arheoloških iskopavanja, Opusc.Archaeol. 21, Zagreb 1997, 239-242.
- Filipec 1998 K. Filipec: *Srednjovjekovno groblje u Đakovu*. magistarski rad - neobjavljeno, Zagreb 1998.
- Filipec 2002 K. Filipec: Zaštitno arheološko iskopavanje oko svetišta Majke Božje Gorske u Loboru 2002. Obavijesti XXXIV/3, Zagreb 2002, 119-129.
- Filipec 2002A K. Filipec: Đakovo - Župna crkva, u: Kolomanov put. Zagreb 2002, 141-142.
- Gunjača 1955 S. Gunjača: Starohrvatska crkva i kasnosrednjovjekovno groblje u Brnazima kod Sinja. SHP III. s. sv. 4, Zagreb 1955, 85-134.
- Horváth 1989 A. P. Horváth: *Pechenegs, Cumans, Iasians, Steppe peoples in medieval Hungary*. Budimpešta 1989.
- Jakšić 1983 N. Jakšić: Naušnice s tri jagode u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu. PPUD, 24, Split 1983.
- Jelovina 1963 D. Jelovina: Statistički tipološko-topografski pregled starohrvatskih naušnica na području SR Hrvatske. SHP III. sv. 8-9, Split 1963, 101-118.
- Jelovina 1976 D. Jelovina: *Starohrvatske nekropole*. Split 1976.
- Karaman 1940 Lj. Karaman: *Iskopine društva "Bihaca" u Mravincima i starohrvatska groblja*. Rad JAZU, knj. 268, Zagreb 1940.
- Karaman 1956 Lj. Karaman: Dva hronološka pitanja starohrvatske arheologije. SHP, III. s. 5, Zagreb 1956, 129-134.
- Lozuk 1994 J. Lozuk: Arheološko istraživanje u crkvi Sv. Petra u Zdencima. VGMBp, Slavonski Brod, 1994, 96-99.
- Parádi 1975 N. Parádi: Pénzekkel keltezett 13. századi ékszerek. A Nyáregyháza-Pusztapótharaszti (Münzdatierte Schmuckstücke aus dem 13. Jahrhundert. Der Schatzfund von Nyáregyháza-Pusztapótharaszti), FolArch 26, Budimpešta 1975, 119-161.
- Ruttikay 1979 A. Ruttikay: *Sredoveké umelecké remeslo*. Bratislava 1979.
- Ruttikay 1996 A. Ruttikay: Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert. Symposium Nitra 6. bis 10. November 1994, Bratislava 1996, 391-408.
- Simoni 1994 K. Simoni: Stenjevec, Zagreb prije Zagreba. Zagreb 1994, 157-159.
- Simoni 1996 K. Simoni: Rezultati dosadašnjih istraživanja srednjovjekovnog groblja u Stenjevcu. IzdHAD 17 (1994), Zagreb 1996, 73-78.
- Simoni 2002 K. Simoni: Zagreb - Stenjevec / sv. Marija. Kolomanov put, Zagreb 2002, 143-145.
- Vinski 1949 Z. Vinski: Starohrvatske naušnice u Arheološkom muzeju u Zagrebu. SHP III. sv. 1, Zagreb 1949, 22-37, T. I-I10.

SUMMARY

A CONTRIBUTION TO THE KNOWLEDGE ABOUT THREE-BEAD HAIR-LOOPS IN THE
NORTHERN CROATIA

Key words: three-bead hair-loops, the Middle Ages, northern Croatia, Đakovo, Lopor

In the area of northern Croatia (southern Pannonia) there are several basic types of three-bead earrings (hair-loops). Sometimes they are so specific that almost every pair makes a separate type. The hair-loops with three identical beads (the Kiev type) are the most frequent. The characteristic feature of the first type are beads made of two pieces that can be ornamented with filigree and granulation. The beads can also be made in a *jour* technique. The beads of the second type are plated of twisted filigree wire. The finds from the graveyard in Đakovo clearly show that three-bead hair-loops are present in the latest graves of the together with finds typical for the Bijelo Brdo Culture, as well as in the context of other types of the "filigree" jewelry. These are primarily the three-joint hair-loops and raceme hair-loops. All those hair-loops could be approximately dated into the 12th and 13th century. Some of the hair-loops share some features with Byzantine jewelry, and were probably imported from the Byzantine area or from some of the coastal towns that were under the influence of the Byzantine jewelry. However, in most cases, these were imitations produced in local workshops. The frequent practice was to imitate the filigree with casting technique and to use simpler materials, usually copper, for production of other imitations. At the same time, in the western part of the country three-bead hair-loops have biconical beads made

of twisted wire. Although they are similar to the hair-loops made in the Velika Morava tradition, they are several centuries apart. They probably originated from Byzantine prototypes in some later period. In the 12th century, the core of the Croatian state moved northwards and the areas that used to be at the periphery gained a more central position. Scarcely populated areas of southern Pannonia were also colonized from the south, and this is reflected in the filigree jewelry, especially because it was worn in the archaic manner. During the entire 12th century, especially in its second half, we find the same material here and in the south. This is also the period in which the Byzantine Empire was on the rise once again, and this coincided with the presence of a large amount of filigree jewelry in Pannonia. Such jewelry remained present in the graves of the local population for another generation after the fall of the Byzantine Empire. However, the cast replicas and local imitations will remain in use until the middle or even the end of the 13th century. The filigree jewelry discovered in Đakovo and Lopor indicate new impulses from the south, from the coastal area and from the Byzantine area. There was constant inflow of new population, still wearing the old costume, in the area of the southern Pannonia, which is from that time called Slavonia. At the same time, the local, domicile population also keeps elements of the old costume for a long time. Perhaps that is the reason why Gothic decorative garlands are rare in this area, and the three-bead hair-loops are still in use even after the 12th and 13th century.

Translated by H. Potrebica